

BALLA KÁLMÁN

A csehszlovákiai magyar irodalom válasútja

Néhány évvel ezelőtt a nemzeti, etnikai kisebbségek állandósulásának - a mifelénk gyakoribb s patetikusabb szóhasználattal: megmaradásának - szükséges feltételeiről beszélt egy nyugat-európai szociológus a televízióban. Jól megjegyeztem azt a három feltételt, amelyet nélkülözhetetlenként említett: tanulni, művelődni lehessen a kisebbség nyelvén; ez a nyelv ne csak familiáris szinten, hanem nyilvánosan, közéletben, munkahelyen is használatos lehessen; s végül: a vegyes házasságok aránya ne emelkedjék túl magasra (nagyjából 20% fölé) a kisebbség körében.

Kétségtelen, hogy mindhárom mozzanat alapvető jelentőségű, ám úgy gondolom, mindhármát módosíthatja, átszínezheti kissé egy negyedik szempont: a kisebbség földrajzi elhelyezkedése és ezzel összefüggő viszonya az anyaországhoz (a mi esetünkben Magyarországhoz). Ez a „geopolitikai” megfontolás azt sugallja, hogy a szlovákiai magyarság peremkisebbségi helyzete részben és sok tekintetben ellensúlyozhatja az említett feltételek csonkaságát, hiányos voltát, ha teljes hiányát nem is. Azaz a szlovákiai magyar kisebbség fennmaradásának - nyelvében is élő népcsoportként - egyik döntő tényezője lehet a közelebbi jövőben Magyarország szoros közelsége, még akkor is, ha kisebbségünk szempontjából nézve mind az oktatásügyben, mind a nyilvános nyelvhasználat terén, mind pedig a vegyes házasságokkal összefüggő (igaz, szubjektíve változó mélységű) asszimiláció tekintetében az utóbbi két évtizedben kedvezőtlen irányzatok érvényesülnek.

Ami az anyaország közelségét illeti, egy megjegyzés kívánkozik ide. Mégpedig az, hogy a közelség érvényesülésének is feltételei vannak. Gondoljunk például az ausztriai (burgenlandi) magyarság hanyatlására a közeli Dunántúltól való hermetikus elszigeteltség évtizedeiben 1948 után, vagy akár a szlovákiai magyar kultúra egészségtelenül belterjes fejlődésére ugyanabban az időszakban. Az államhatár áthatolhatósága - mint nemzetközi feltétel - mellett említendő a belpolitikai feltétel is, amin a magyarországi közállapotokat értem itt, gondolva a kisebbséggel szembeni háttér fordítás, az érdeklődés és a kapcsolatok elfojtása (persze, hivatalosan erőltetett) korszakára, amely jócskán túlélte a határáz korszakát Csehszlovákia és Magyarország között, és káros hatásában alig maradt el attól. A szellemi elzárkózás még hosszú évekig nem változott a sorompók felnyitása után.

A magyarországi demokratikus irányú fejlődés, mint a kisebbségi élet döntő tényezője, azonban máris több kilátásnál, máris valóság, legalábbis a szlovákiai magyar szellemi életben. Súlyát az említett kedvezőtlen tendenciák (amelyek a kisebbségi társadalom belső életében jelentkeznek) csak növelik. Az utóbbi négy évtized során (de számunkra érzékelhető módon 1945 tavasza óta) első ízben érezhet kisebbségünk (annak is főként értelmisége) a magyarországi társadalom számos rétegéből, hivatalos és nem hivatalos szféráiból feléje irányuló folytonos érdeklődést, rokonszenvet és támogatást egy olyan időszakban, amikor a társadalmának életében és intézményeinek működésében tapasztalható stagnálás, illetve visszaesés megfordítására e kisebbségnek aligha van rövid távon kilátása. Magyarország persze nemcsak az érdeklődés, a támogatás forrásaként, egyfajta háttérként vált fontossá, hanem példaként is, és ugyancsak első ízben: példajaként annak, hogy az alulról kezdeményezett, s természetszerűleg az értelmiség által artikulált mozgásfolyamatok sikerre vergődhetnek manapság Közép-Európában, hiszen ezek legfőbb akadálya, a bolsevik totalitarizmust szuronyai fenyegetésével érvényesítő Szovjetunió, már nem a régi (legalábbis külföldre irányuló birodalmi ambícióit tekintve nem).

A magyar kisebbség élelének redukálódása, az általános csehszlovákiai stagnálás és Magyarország demokratizálódásának dinamizmusa együttesen olyan feszültséget teremtett, amelynek erőterét elsődlegesen a kisebbségi magyar értelmiség, s annak is történelmi és

lélektani okoknál fogva hagyományosan legérzékenyebb, legerősebb küldetéstudatú és leginkább hangadó csoportja érzekeli: az irodalmároké. (A fogalmat az „írók” jelentésénél tágabban értelmezem; magában foglalja publicistákat, szerkesztőket, műfordítókat, tanárokat is.) Ez az erőter és az állandósuló feszültség szolgáltatja az utóbbi másfél-két évben azt az energiát, amelytől fűtve a csehszlovákiai magyar irodalom forrongó korszakába lépett. E szakasz még távolról sem bontakozott ki, de a benne rejlő ellentétek - már ma is sejtetően - egy olyan döntési helyzet képét vázolták fel, amely kisebbségi irodalmunknak sok mindent tisztázó választója lesz.

A modern Európában a népcsoportok nyelvei fennmaradása kultúrájukkal; humán művelődésük sorsával kapcsolódik egybe. Az irodalom sűríti, tükrözi és befolyásolja is egy-egy nemzet vagy etnikum helyzetét, így tehát irodalmunknak a közeljövőben remélhető átrendeződés utáni útja minden bizonnyal a csehszlovákiai magyarság útja is lesz. Jó- vagy balszerencse.

„Kitörni önmagunkból...” Az Irodalmi Szemlét útjára bocsátó Fábry Zoltánra és Dobos Lászlóra hivatkozva idézte Koncsol László a lap 25. évfordulóján ezt a jellegzetesen kisebbségi óhaját. (Jellegzetesen kisebbségi, mert eltűzött küldetésességgel kompenzálja félénkségét, önmaga csekélyebb érlékűségének elfojtott érzését.) Nem „önmagunkból” kellene kitörniük a kisebbségi íróknak és irodalmaknak, hanem ezt diktáló komplexusaikból. Önmagukat inkább megelégnük kellene! E könnyen tetten érhető optikai öncsalás helyreigazításán túlmenően azonban aligha tagadható, hogy a szívósan fel-felbukó kitörés- (néha menekülés) vágyának oka van. Van miből kitörni, s itt nem csupán a konszolidáció húsz esztendejére gondolhatunk. A nyelvi és ezen keresztül az egzisztenciális veszélyeztetettség, a nemzeti és személyiségtorzító elnyomorítottság azelőtt is fennállt. A hatvanas évek végének reményei és hirtelen fölmagasodó igényei azonban épp meghiúsulásuk keserűségét hozzáadva tették undorító ízűvé és ehetetlenné azt a neosztálinizmust, amely 1968 előtt is uralkodott, jóllehet repedezve, ropogva, és amely 1968 előtt még képes volt illúziókat nevelni, derűlátó ideológiákat táplálni önmagáról.

A meghaladás igénye, a normalizálás abnormális korszakából való kilépés vágya, a hatalom szabta korlátok lebontásának akarása motiválja a mostani kitörési kísérleteket. S hogy miért éppen mostanában, 1988-89-ben erősödött fel mindez annyira, hogy már-már forrongásról beszélhetünk, annak több oka van. Ezek közül ötöt említek meg az alábbiakban; olyanokat, amelyek eltérő természetük, irányulásuk ellenére - s részben épp azért - egyetlen eredő összetevőinek mutatkoznak viszonylag rövid időtávlatból is már.

Az első ok a húsz évig sikeresen konszolidált félelem nyomasztó terhének könnyebbedése, az a folyamat, amely minél észrevétlenebb, annál feltarlóztathatatlanabb. A fölülről és alulról egyaránt olvadó jégpáncél vékonyodásához hasonlítható, amikor az államhatalom köreiben, azaz „fölül” erősödő bizonytalanság, illetve az „alul” levők fokozódó bátorsága egymást erősítve akaratlanul is egyazon irányban hat, jóllehet mindkét fél számára (épp szembenállásuk miatt) eléggé kiszámíthatatlan módon és ütemben. A megtorlás, fenyítés, zaklatás hatásági, ha tetszik: kultúrpolitikai, de inkább: kultúrrendőri arzenálja továbbra is készenlétben áll ugyan, ám a bevetéshez kellő magabiztosság mintha a szemközti oldalra szivárogná át fokozatosan, hogy átadja helyét az onnan, „alulról” ismerős félénkségnek, sőt gyávaságnak. A szervezeti, intézményi integráltságra és centralizáltságra gondolva érthető, hogy a kisebbségi irodalmi élet ilyen értelmezésű enyhülési-olvadási folyamata sok tekintetben párhuzamos a szlovák (kevésbé a cseh) irodalom történéseivel, amelyekre - gyakran rossz lelkiismerettel, mert másra is gondolva - a kisebbségi írók minduntalan hivatkoznak is.

A következő ok már nem a belpolitikát, hanem a két szomszéd állam kapcsolatait állítja előtérbe. Irodalmáraink bátorodását kétségtelenül táplálja ugyanis az, hogy a nyolcvanas évek kezdetének mélypontját követően (NB. Magyarország akkor függesztette föl először

részvételét a bősi munkálatokban, s kulminált a szlovákiai magyar oktatás- és művelődésügyet sújtó támadássorozat) főként 1989-től mutatkoznak kedvező jelek az addigi csehszlovák elzárkózás módosulását érzékeltetve. Ez az irányzat - amelyet jól jellemez az 1981-ben bevezetett utazási korlátozások feloldása, az államközi kulturális forgalom határozottabb érvényesülése (a pozsonyi Magyar Kulturális Központ megalapítása stb.) és a Csemadok közvetlen magyarországi kapcsolatainak engedélyezése - nem jóindulatból és szimpátiából, hanem gazdasági- politikai szükségszerűségekből fakad (akárcsak a Nyugat felé történő nyitás lépéssorozata), ezért tartósnak jósolható. Átmenetinek tartom ebből következőben a fejlődés tempókülönbségére visszavezethető visszaeséseket (legújabbán: Nagymaros törlése meg a pártállam magyarországi vége egyidejű az alább említendő magyar kisebbségi igény- és javaslatlisták - bizonyos ígéretek követő - teljes visszautasításával).

A 1987 nyaratól bontakozó s a következő év tavaszától lendületet nyerő magyarországi események hatása azért veendő számításba külön okként, mivel itt - a magyar belpolitikán túlmenően - a szlovákiai magyar kisebbség és az anyaország közvetlen kapcsolatait érintjük. Paradoxnak látszhatik időnként az a fejlemény, hogy miközben a két. szomszéd állam belső viszonyai a közelmúlthoz képest is komoly eltéréseket mutatnak már (s ez a távolodási tendencia egyelőre tartós), a kisebbségünk és Magyarország között erősödnek a kapcsolatok szálai, s az érdeklődés - amire utaltam már kölcsönösen, mindkét irányban fokozódik. Mindez persze főként a Budapestről kisugárzó demokratizálásnak köszönhető, másrészt viszont a kisebbségi értelmiség egyre izmosodó önértetének, nemzeti és egyben sajátosan „nemzetiségi” öntudatának. A történelem most a gyakorlatban igazolja, hogy az apátiából éledő, önbizalommal telítendő magyarságtudat nem halványítja, nem szorítja háttérbe, hanem egyértelműen fölerősíti, alátámasztja és gazdagabbá teszi a kisebbségnek mint olyannak a nemzeti tudatát, ami voltaképpen egyfajta autonómiatudat. Nem árt ezt kiemelni épp a szlovákiai magyar irodalommal kapcsolatban, amelyben az ellenkező nézetnek vannak nagy hagyományai: nevezetesen, hogy a kisebbségi öntudatnak a „magyarországi” nemzeti tudattól történő távolodás a forrása, illetve, hogy az utóbbinak a csökvényesedése és torzulása voltaképpen feltétele és kiváltója a kisebbségi tudat ébredésének és kibomlásának. (Egyik közismert - a hagyományok mellett 1968 eseményeire és kisebbségi politizálására is visszavezethető - irodalmi dokumentuma e szemléletnek, azaz egyfajta köldökzsínór-komplexusnak vagy kisebbségi dackorszaknak a Fejezetek egy kisebbségtörténelemből c. Tózsér-vers, amelyet esztétikai szempontból is gyengít a preconcepció.) Kisebbség és anyanemzete viszonylatában a nemzeti tudatra is érvényes: nem az tartja meg, ami elválaszt és eltávolít, hanem ami közös, ami közelít.

A negyedik tényező irodalmi szempontú: az irodalom funkcióját, önszemléletét és feladatvállalását érinti. E szempontból nézve kétségkívül fokozza irodalmáraink érzékenységét és tenni akarását az a többnyire meghaladottnak, korszerűtlennek ítélt, ám tagadhatatlanul élő, érvényesülő (s hagyománnyal bíró) tendencia, amelynek értelmében az irodalom, s kivált a kisebbségi, számos egyéb közlési formát és módot képes, sőt hivatott helyettesíteni, magába sűrítve azok tartalmait, mondandóit is. A szlovákiai magyar irodalom (főként a költészet) egy része ilyenformán az 1956-os forradalmat, illetve az 1968-as prágai tavaszt megelőző egy-két év magyarországi és csehszlovákiai irodalmát idézi manapság. Lehet, hogy azoknál kiábrándultabb, lehet, hogy kevésbé dinamikus, lehet, hogy bölcsebb és esztétizálabb, de mindenképp szabadságot, emberi és nemzeti kiteljesedést óhajtó művek sorozata ez a vonulat. Az irodalom ihlete itt történelmi, politikai és jogi természetű forrásokból is merít, maguk az írók pedig e területek gondjait és kérdéseit rendszeresen az irodalmi élet színhelyein vetik fel, egyrészt aláhúzva ezzel e fórumok egyéb fórumokat helyettesítő szerepét, másrészt az irodalmi élet figyelmet kiváltó részévé téve az említett kérdéseket.

Végül az ötödikként említendő fontos kiváltó ok irodalom és társadalom viszonyát tekintve mérlegelhető. Az irodalom funkciójának „helyettesítő” felfogásától (bővítésétől) eltérően sajátos, a kisebbségi irodalomra (legalábbis századunkban) jellemző viszonyulás az aggodás attitűdje. A pátosztól s a tragikumtól az iróniáig s az abszurdig terjedő széles skálán szólal meg - természetesen a lírában a leghallhatóbban és legtisztább szólamként - az anyanyelv, a nemzeti kultúra, a nemzeti jövő féltése, veszélyeztetettségének érzése és tudata. Ebben az ugyancsak hagyományosan erős - és politikai indítékból „fölülről” gyanúsnak és nacionalistának, „alulról” bátornak, keménynek (stb.) minősített - irodalomtípusban (amely vélhetően még a csehszlovákiai Potemkin-glasznosztj körülményei közt is teret fog nyerni), ha meggondoljuk, a befogadók, az olvasók, a közönség esetleges elvesztése miatti aggodalom kap hangot. Úgy gondolom, bármilyen nyelvű kultúra korlátozása vagy visszaszorítása elfogadhatatlan ugyan, ám az önszemlélet síkjára vetítve az effajta aggodalom (mint vezérmotívum) jelzi e költészeti vonulat korlátait, illetve elvakultságát is. Utóbbit épp a kisebbségi és anyaországi magyarságtudat fentebb emlegetett összefüggésének (a kettő „egyenesen arányos” mivoltának) fényében: implicite ugyanis az ilyen motiváltágú irodalom csak kizárólag vagy majdnem kivétel nélkül kisebbségi olvasóközönségre számít, arra tehát, amely - s ez az aggodalom forrása - elfordulhat tőle. Ez utóbbi eshetőség mint az írás, az író talajvesztésének, légüres térbe vettetésének apokaliptikus víziója jelenik meg vagy rejtőzik idősebbek s fiatalabbak verseiben egyaránt. S e versek így, az azonos nyelvű, hagyományú és közönségű magyar irodalom többi íróját, művét és olvasóját akaratlanul is nem létezőnek tekintve, végeredményben a kisebbség fátumszerű elszigeteltségének, a magyar kultúra és nemzet regionális autarkikiakra való szétesettségének, valamint az így leírható helyzet ontológiai és predestinációs meghatározottságának érzését és tudatát alakítják ki és táplálják. Mind az olvasókban, mind magában az irodalomban.

Az imént - persze, csak az általános jellemzés síkján - felvázolt öt okot öt olyan vektormennyiségnek tekintem, amely más-más irányba - irodalom és társadalom, kül- és belpolitika, kisebbség és anyanemzet, korszerű és elavult irodalomszemlélet irányába - mutatva, egymás hatását gyengítve-fokozva, együttesen képezi azt az eredő erőt, amely több irányú mozgást indított el értelmiségünk köreiben, legelőbb s egyelőre legvehemensebben az irodalmárokéban. Több irányban, tehát nem csupán az irodalom életét és igényeit érintő ügyekben kezdeményeztek e csoport tagjai lépéseket. Irodalmunk (kezdődő) forrongásáról szóló állításomat az alábbiakban a fontosabb irányok jelzésszerű ismertetésével próbálom igazolni.

A szlovákiai magyar írók az utóbbi egy-másfél év folyamán többször is tiltakoztak a romániai, illetve bulgáriai kisebbségek megkülönböztetése és jogfosztása miatt, továbbá csehszlovákiai írók, művészek, értelmiségiek bebörtönzése, meghurcolása ellen. Ezek a tiltakozások - akárcsak a még felsorolandó állásfoglalások - az utóbbi évtizedek során első ízben váltak csoportossá, léptek túl az egyéni s ezért - elszántságuk ellenére - könnyebben megtorolható, illetve anonim akciók időszakán (az előbb említettek jelentős része Duray Miklós nevéhez fűződik). Kezdeményezőként vagy résztvevőként szerepeltek irodalmáraink egyéb nem hivatalos állásfoglalások tervezésében és kidolgozásában: a trilaterális környezetvédelmi (a bösi vízerőművet ellenző) felhívásában, a Néhány mondat című nyilatkozat aláíróinak sorában, az 1988 telén született két átfogó igényű memorandum dolgában, az Írószövetségi Magyar Tagozat hasonló tartalmú állásfoglalásában, a kisebbségi társadalomtudományi kutatások intézményesítését és autonóm fejlődését célzó mindkét (rövidebb és részletesebb) tervezet kidolgozásában. (A felsorolt dokumentumok megjelenése folyamatban van, jelenleg még csak kisebb részük kapott nyilvánosságot.)

Külön figyelmet érdemelnek az irodalom intézményes keretei: az irodalom feltételrendszere. Ezzel kapcsolatosan is megszorodtak, már-már gyakorivá váltak az olyan kezdeményezések és próbálkozások, amelyek korábban is előfordultak ugyan, de kivételként.

(Igaz, a korábbi kedvezőtlenebb körülmények, a nagyobb fenyegetettség közepette több elszántság és kockázatvállalás kellett hozzájuk, ráadásul ugyanazon körülmények miatt a legcsekélyebb kilátásuk sem lehetett sikerre.) Hadd említsem ezúttal csak az annak idején még irodalmi folyóiratként elképzelt Párbeszéd első létrehozási kísérletét, amely 1974-ben hiúsult meg. A (legalábbis) második, az Irodalmi Szemlével párhuzamosan megjelenő, tehát alternatív irodalmi folyóirat ügye továbbra is időszerű maradt, még ha a nyilvánosság előtt le kellett is venni a napirendről (egyedül Koncsol hangoztatta, utoljára 1976-ban). Nyilvánosságra csak 1987 nyarán kerülhetett ismét, mikortól a Fiatal Írók Köre kitartó kampányba kezdett a most már Poszt címen eltervezett irodalmi és művelődési folyóirat engedélyezéséért. Ez volt a keretek, a lehetőségek tágítását célzó legkorábbi megmozdulások egyike az itt tárgyalt, egyre mozgalmassabbá váló szakaszban, mintegy annak nyitánya. S ha ezt a fórumot, a Posztot - jóllehet eléggé magas szintig jutott el az indítvány, amelyet nem utasított vissza senki - nem sikerült is létrehívni (talán csak egyelőre), a javaslat mellett hamarosan továbbiak is megjelentek; leginkább figyelemre méltó közülük a kulturális-publicisztikai hetilap, illetve a negyedéves társadalomtudományi szemle tervezete.

A javaslatokon, terveken kívül szerveződések, új irodalmi és kulturális gócok (vagy azok kezdeményei) is keletkeztek és tevékenykednek alakítóik akaratából, mindennemű folyamodvány mellőzésével. E vállalkozások fontos előzménye volt az érsekújvári központú Iródia, majd talaja a (létrejöttének kompromisszumait megsínylő) Fiatal Írók Köre, legélethűesebb példája pedig a Stúdió Rt. a maga avantgardista estjeivel és fesztiváljaival, illetve a félszázada első független és demokratikus kisebbségi magyar íróegyesület Csehszlovákiában: a Magyar PEN Club Pozsony. A két utóbbi szerveződés közös és nyilván szükségképpen törekvése az Európa egészére kiterjedő nemzetközi kapcsolatok keresése és fenntartása.

E fejlemények s főként az őket magyarázó okok az írószövetségi Magyar Tagozat tevékenységét is felpozícionáltak: megszületett a két évtizede halogatott alapszabálya, amelynek alapján a Tagozat már határozottabban érezteti jelenlétét a szellemi életben. Aktivizálódása nem nélkülözi az ellentmondásokat sem, ami a Tagozat helyzetére gondolva érthető is (állami irányítású, centralizált hivatásrendi monopolszervezet egyik szekciójáról van szó). Talán ezzel magyarázható, hogy a korábinál nagyobb hatáskörű és bátrabban fellépő Tagozat működése tán még a konszolidáció éveivel összevetve is kevésbé váltja ki saját tagjainak érdeklődését. (Úgy látszik, ez a hosszú időn át fennálló monopolszervezetek közös sorsa...)

Az eddig elmondottak alapján vázolhatók fel a szlovákiai magyar irodalom jelenének és közeljövőjének szükségletei, amelyek egyben feladatai is. Vállalásuk vagy elhárításuk az a válaszút, amely irodalmunkat az igényesség és a megbecsültség, vagy pedig az önelégültség és a jelentéktelenség útjára viszi. A teendők három fontos körét említem meg közülük - nem idő- vagy értékrend szerint, inkább párhuzamosként, hiszen folyamatos munkálkodást kíván meg mindhárom.

Az első feladatkör az utóbbi húsz, negyven, illetve ötven év értékelése, pontosabban: feltárása és átértékelése kisebbségi irodalmunk történetében. (Az 1919 óta eltelt hét évtized - a polgári Csehszlovákia húsz esztendejével kezdődően - nagyjából így osztható fel négy szakaszra.) Ennek színvonalas végzéséhez elengedhetetlen néhány alapfeltétel. És éppen azok megteremtése, illetve megújítása (hungarológiai és társadalomtudományi kutatóbázisoké, publikációs fórumoké, a szakemberképzés rendszeréé, egyszóval intézményi és szervezeti kereteké és lehetőségeké) alkotja a második feladatkört. Sikerülése - legalábbis fokozatos, perspektívikus megvalósulása - nélkül nem lehet bizakodni a harmadik feladatkör megoldási esélyeiben sem. E harmadik kör nem egyéb, mint a kisebbségi szellemi élet és kultúra tagoltabbá, differenciáltabbá, plurális szerkezetűvé alakítása.

Ilyenformán, a több irányú lehetőségbővüléssel önmagát segítené (irodalmibbá lenni) az irodalom, amely - mint szó esett róla egyelőre a társadalomkutatás, a közélet, sőt a politika szóvivőjének szerepét is betölti nemegyszer. Ugyanakkor az irodalmon belüli differenciálódásnak is feltétele, a beszűkülésnek ellenszere a mozgástér tágulása: az egyközpontúság felváltása többközpontúsággal, az intézményes hierarchiáé pedig autonóm partnerszerveződésekkel. Mindenben pluralizmus kell, de a kultúrában ez elemi igény. Nem elegendő egy új folyóirat az Irodalmi Szemle mellett, sem a PEN Club a Magyar Tagozat mellett: új centrumokra van szükség mind a könyvkiadásban, mind a kulturális életben, mind a kisebbségi társadalom életében általában. Mindez közéleti, de irodalmi teendő is egyben, pontosabban: a létrejehető sokszínűbb, gazdagabb irodalom előfeltétele. Érdelemes szlovákiai magyar irodalom hosszabb távon csak úgy lehetséges, ha már napjainkban mindent megtesz önmaga életének demokratizálásáért - „alulról”. Meg kell tennie annak ellenére, hogy komoly ellenállás tapasztalható máris az irodalmi pluralizmussal szemben, s nemcsak „felülről”, a hatalmi szférából eredően, hanem „belülről” is, mindazok részéről, akik a szellemi monopolhelyzetek felszámolásában cseppet sem érdekeltek.

A szlovákiai magyar kultúra és irodalom - egész Közép- és Kelet-Európához hasonlóan - a pluralizmus, a szabadság és a demokrácia kihívása, megteremtésének munkája előtt áll. Ha ez nem sikerül, az eredmény nem stagnálás lesz, hanem nemzedékeket sújtó visszaesés. Egyrészt azért, mert a demokratizálás kudarca a társadalmi élet minden területén visszavetné a kisebbségi törekvéseket (s pl.: a nyelvhasználat visszaszorulásával az irodalom is hanyatlásának indulna), másrészt elégszer igazolódott már (s nemcsak Szlovákiában), hogy a minden megghiúsított vállalkozás épp az örökös kezdeményező, a fiatal nemzedék szétszóródása, kisiklása révén kárhóztatta süllyedésre az irodalom egészét.

Vereségei és veszteségei mellett tanulság is az 1969 utáni húsz év: ma kevesebb az illúzió, és tudjuk, hogy csak a társadalom teljes demokratizálása lehet tartósan elfogadható és megnyugtató állapot és közeg. Magyarország fejlődése ezt ígéri napjainkban a magyar kisebbségeknek is. Azért nekik is, mert 1968 talán legmélyebb magyar tanulsága értelmében egy demokratikus Magyarország mint háttér és támogatás nélkül a kisebbség nem tud kellőképpen fellépni jogaiért és élni az esetleges lehetőségekkel. Fordított helyzetben viszont - s a mostani ilyen - az anyaország haladása és szabadabb levegője erőt, önbizalmat és optimizmust önthet a rá tekintő kisebbségekbe.

A szlovákiai magyar irodalom válaszútja ma a dezintegrálódás és degradálódás (beleértve a kedvük szegett alkotók eltávozásának lehetőségét is), illetve a stabilizálódás és újraartikulálódás. Ha képes megragadni a jobbik esélyt, s ha egyéb körülmények is szerencsésen alakulnak, akkor ez az irodalom jelentős része lehet az egyetemes magyar irodalom talán kialakuló új szerkezetének, amely megfelelője lesz az anyaországi és a kisebbségi magyarság közti, a jövő láthatárán kirajzolódó újszerű kapcsolatnak és megújuló egységnek. Ez az új összkép Magyarországból és a környező kisebbségi és regionális autonómiákból állna össze, és a Kárpát-medencei magyar nemzetömbnek, de kultúrájának, irodalmának is perspektivikus és dinamikus létformáját képezhetné - továbbá keretét a szomszéd népekkel való kiegyezésnek és modus vivendinek. Mindennek persze a birodalmi és nemzetállami határfalak és vasfüggönyök felszámolása az előfeltétele.

Egyik legtehetségesebb költőnk írta magáról 1982-ben, Magyarországra távozása után: „mint aki mostoháját veszti el s tudja erősen / édesanyja sohasem volt s nem lesz / ezután sem”. A költő a maga metaforikus nyelvén világos választ ad a régi kérdésre: honnan és főleg hová kitörni? A szerepkényszer, a pótcselekvés, az önáltatás világából, tehát a „mostohagyerekség” zártságából és bizonyosságából csak egyfelé vezethet kisebbségi irodalmunk útja, ha irodalomként akar folytatódni: a differenciáltság, a pluralitás, a partnerség egyetemes érvényű világába, tehát az „anyátlanság”, az örök condition humaine nyitottságába és bizonytalanságába.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 1.sz. (1990. január)

Pozsony-Budapest, 1989. november